

XIK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BAKK MIKLÓS
BALÁZS IMRE JÓZSEF
CSEKE PÉTER
DEMÉNY PÉTER
GULYÁS GYULA
JENEI GYÖRGY
KILLYÉNI ANDRÁS
LAKNER LAJOS
MÓSER ZOLTÁN
PAPP ATTILA ZSOLT
PÉTER ÁRPÁD
SÁRKÖZI MÁTYÁS
SZÉKELY KRISZTA
TÁNCZOS VILMOS
VÁRADY NAGY PÁL
VARGA SÁNDOR
ZIRKULI PÉTER

6

KÖZIGAZGATÁS, REFORM

III. FOLYAM
2007.
JÚNIUS

■ VILÁGABLAK

VASILE PRAHOVEAN • Centralizáció és decentralizáció az Európai Unióban81
SZÉKELY KRISZTA • Kisebbségi sajtó Európában84

■ MŰ ÉS VILÁGA

LAKNER LAJOS • Irodalom, kultusz, társadalmi nyilvánosság86

■ KÖZELKÉP

CZIPRIÁN K. LORÁND-KOZMA CSABA • Személyi állomány és szervezeti kultúra a székelyföldi önkormányzatokban95

HORNUNG FERENC-SZABÓ FERENC • Önkormányzatok és politika103

WILHELM SÁNDOR • Cigány-kérdés alulnézetből107

■ TÉKA

DEMÉNY PÉTER • A csoda fogságában (*Átfogó*)111

BENŐ ATTILA • Tan – nyelv – politika112

RÁDULY ZOLTÁN • Kegyetlen, szép magyar sors115

PÉTER ÁRPÁD • A történetek és azok vége118

GYÓRFFY GÁBOR • A helytállás enciklopédiája123

A Korunk könyvajánlata (*Balázs Imre József ajánlja*)125

■ TALLÓ

DEME CECÍLIA • Geert Bouckaert a teljesítményelvű közigazgatásról126

■ ABSTRACTS

.127

■ KÉP

MÓSER ZOLTÁN

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

■ **Főszerkesztő:** KÁNTOR LAJOS ■ **A szerkesztőség tagjai:** BALÁZS IMRE JÓZSEF (irodalom), CSEKE PÉTER (szociográfia), HORVÁTH ANDOR (főszerkesztő-helyettes), KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem; szerkesztőségi főtítká), RIGÁN LÓRÁND (filozófia) ■ **Gazdasági vezető:** MÁRTON LEVENTE ATTILA ■ **Titkárság:** BALÁZS JÚLIA, SASS GYÖNGYI, SÓLYOM ANNAMÁRIA ■ **Állandó munkatársak:** CSIKI LÁSZLÓ (Budapest), EGYED PÉTER, HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN (Heidelberg), ILIA MIHÁLY (Szeged – Tájoló), KOVALSZKI PÉTER (Detroit), KÖNCZEY ELEMÉR (grafikai arculat); LÁSZLÓFFY ALADÁR, PETI LEHEL (Szeged – Tájoló); ZELEI MIKLÓS (Budapest).

■ Kiadja a **KORUNK BARÁTI TÁRSASÁG** (tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR) ■ A megjelenéshez támogatást nyújt a Communitas Alapítvány, a kolozsvári Városi Tanács, a Nemzeti Kulturális Alap, a Szabad Sajtó Alapítvány, a Szülőföld Alap és az Új Budapest Filmstúdió.

■ A bukaresti Oktatási és Kutatási Minisztérium Országos Akkreditációs Tanácsa (CNCSIS) által tudományosnak minősített folyóirat ■ **SZERKESZTŐSÉG:** Kolozsvár, Str. Gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52. Tel./fax: 0264/375-035; 375-025 ■ **POSTACÍM:** 400304 Cluj, c.p. 273, Románia; Internet: www.korunk.org; E-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org; Fényszedés: KOMPRESS Kft. ■ **NYOMDA:** ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266/372407. A KORUNK magyarországi terjesztését az Apáczai Sajtóhid Alapítvány végzi (1088. Budapest, Krúdy Gyula u. 3. Tel.: 266-65-85). A lap megrendelhető a következő fax-számon: 0036-1 235-07-39. Kiadványaink megvásárolhatók a Bem moziban (1023 Bp., Margit krt. 5/a/b) ■ **ISSN: 1222-8338**

VARGA SÁNDOR

GONDOLATOK A DUALIZMUS KORI, SZÉKELYFÖLDI ARÁNYOSÍTÁS ÉS KIVÁNDORLÁS TÉMAKÖRÉBEN

Bevezetés

■ Az *arányosítást* vizsgálva Andrásfalvy Bertalan egy tanulmányában¹ kihangsúlyozza, hogy az 1850-es évektől sorban hozott törvények gazdasági ellehetetlenülést okoznak a Székelyföldön, és emiatt felerősödik a kivándorlás, a népességfogyás. Az említett törvények a következők: 1854-ben eltörölték a székely birtok *örökösödési jogát*, mellyel lehetővé tették, hogy a birtokot „szétörökölhessék”, illetve hogy nem székely is örökölhessen, majd meghozták az *erdőtörvényt*, mely aránytalanul nagy büntetéssel sújtja az erdőből legelőt kihaló székelyt.² Az 1871-es *arányosítás* tulajdonképpeni jelentése nem más: a földbirtokosok javára birtokaik nagyságának *arányában* felosztják az addig a faluközösség által közösen használt erdőket, legelőket, kiszorítva abból a szegény kisbirtokos, illetve nincstelen réteget. Megszűnik tehát a közös erdő és legelő által biztosított szociális háló.³ Az ezután érvénybe lépett kötelező *tagosítás* költségeivel tovább terhelték a székelyeket, méghozzá nem a birtok nagyságának arányában, hanem a „kepével”, az egyházi adóval egyezően. További probléma, hogy a tagosítás miatt elvesztett földterületekért kárpótlásul kapott földterületek minősége gyakran gyenge volt, valamint az elosztást nagyszámú korrupciós ügylet jellemezte.⁴ Mindezen törvények összességében azt eredményezik, hogy a szegényebb réteg ellehetetlenül, és más utat nem látva magától: elvándorol.

A nagy történelmi összefoglalások az arányosítást szinte meg sem említik, a székely kivándorlást általában nem tartják nagymértékűnek, vagy pedig ennek okait kutatva más tényekre fektetik a hangsúlyt. Ez az ellentmondás indított arra, hogy elkezdjem kutatni a témát.

A dualizmus kori mezőgazdasági helyzet és a földműves népesség társadalmi állapotának jellemzése

■ A dualizmus kori mezőgazdaság legteljesebb és talán a legjobban sikerült jellemzését Szekfű Gyulától olvashatjuk. A jobbágyfelszabadítás körülményeiként ismerteti, hogy a magyar kormány az európai országokra jellemző szabadelvű elveknek megfelelően elégnek tartotta azt, hogy felszabadítja a személyt és a földet. A kapitalista gazdasági „harcra” azonban a felszabadított jobbágy még nem volt kész, ezzel viszont a liberális szemlélet, a „laissez faire” alapján nem törődött.⁵ A másik probléma, hogy sem a Kossuth-, sem pedig később a Bach-kormány nem nyúl a nagybirtokhoz, így az 1800-as évek végére az összes gazdaságok 53%-a törpe parasztbirtok volt. Az aránytalan birtokszerkezetet így jellemzi Szekfű Gyula: 36 millió katasztrális hold megmunkált föld 5,7%-a törpebirtok, de ezeken a törpebirtokokon él az agrárlakosság több mint fele. A kisparasztok megélhetése csak akkor lehetséges, ha minden él-

miszer olcsón kapható, valamint ha lehetőségük van bérmunkára.⁶ Nincs tehát földreform, mert a birtokosok önzők, a liberális elv pedig nem tulajdonít elég jogot az államnak a beavatkozásra. Ezt a liberális elvet Kelet-Közép-Európában csak az első világháború utáni gazdasági kényszer tünteti el. Sok országban (Baltikum, Lengyelország stb.) hozzányúlnak a nagybirtokhoz a saját nemzetük javára, elűzik az idegen nemzetiségű földbirtokost, és kiosztják a földjeit. Magyarországon azonban nem történnek ezzel.⁷ Az 1860-as években a gabonakonjunktúra hatására a mezőgazdaságból élő társadalom életszínvonala átmenetileg emelkedik, de amikor az 1880-as években megjelenik a világpiacon a jóval olcsóbb amerikai, kanadai és argentinai búza, a magyar mezőgazdaság fejlődése megtorpan, majd visszaesik. Az osztrák és a magyar kormánykörök szabadkereskedelmi elveikhez ragaszkodva nem vezetnek be a tengerentúli búza elleni védővámot, még az Országos Magyar Gazdasági Egylet követelésére sem.⁸ Mivel a magyar nemzetiségű agrártömegek⁹ életszínvonalát döntően a búzaár alakulása határozza meg, ezért a fent említettek miatt bekövetkező árhanyatlás az, ami a földhiány¹⁰ mellett a tengerentúli kivándorlást, valamint az 1890-es évek agrármozgalmait indukálja.¹¹ Szekfű Gyula szerint a székely kivándorlást megelőzi egy időszakos munkavállalás Romániában. Az Erdélyből kirajzó idénymunkások kocsisként, vasúti munkásként és házcselédként tevékenykednek, sőt a „Fekete tengeri kikötők rakodója mind magyar”.¹² Szekfű tovább részletezi a kérdést: a nagy vízrendezési munkálatok, amelyek addig felszívták a munka nélkül maradt parasztok tömegeit, az 1880-as évek végére befejeződnek. Az ország addig legjobban prosperáló mezőgazdasági területe, az Alföld termelékenységére az öntözési terv hiánya, valamint a fásítási tervek hiánya miatt romlik, ezért a munkabérek alacsonyabbak lesznek. A sok felesleges munkáskéz ellenére a földbirtokosok mégis felvidéki

szlovák idénymunkásokat dolgoztatnak!¹³ Az arányosításról nem szól Szekfű.

Egyed Ákos szerint Erdély az ipar, kereskedelem és közlekedés terén a Monarchia elmaradott országai közé tartozott.¹⁴ Az erdélyi gazdasági helyzetre jellemző, hogy a dualizmus alatt az ipari fejlődés kismértékű, alacsony az iparban foglalkoztatottak száma. A mezőgazdaság marad túlsúlyban, jellemző a kisgazdaság. 1895-ben a kisgazdaságok száma 401 526, míg a nagygazdaságoké 3514.¹⁵ Az 1872-es ipartörvény adta iparszabadság készülétként érte az erdélyi iparosokat, ami továbbbi lemaradást eredményezett a fejlettebb iparú országoktól. A Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara vezetésével indult modernizációs törekvések eredményesek voltak, de az első világháború leállította ezt.¹⁶ Erdélyben 1867 és 1900 között 3606 km vasút épül, de ez a Székelyföldet elkerüli. Talán a legfontosabb hatást a gazdaságra mégis a nemzeti jellegű bank- és hitelrendszer kiépülése és működése gyakorolta. A három erdélyi nemzetiségnek saját hitelhálózata volt, és ezek közül a szász és a román hitelintézmények zártkörűek. A részvények eladása és vásárlása nem a pénzügyi szabályok szerint történt, hanem előzetes kiszűréssel biztosították a nemzeti jellegű tulajdoncserét.¹⁷ Egyed Ákos megemlíti a székely túlnépesedés és kivándorlás kérdését, amit a korszak súlyos szociális kérdésének tart. A székely kisgazdaságok a nagy kamatozású banki kölcsön romboló hatása és a növekvő mindennapi kiadások miatt eladósodtak, ezt tartja a fő oknak.¹⁸ Egy másik, részletesebb összefoglaló művében Egyed Ákos külön fejezetben tárgyalja a székely kérdést és a kivándorlást. Az itt felsorolt problémák mellett megemlíti a túlnépesedést, a birtokok elaprózódását és ezzel párhuzamosan a földművesek nagy részének elszegényedését, leírja, hogy a 19. században a Székelyföldön a falusi lakosság kb. 25%-a föld nélküli volt. Ebben a helyzetben a szegényréteg életfeltételeit tovább rontották a birtokrendezések, amelyek során a 100 hold feletti birtokosok és a közbirtó-

kossá szerveződő székely gazdák kisajátították az addig közösen használt hatalmas legelő- és erdőbirtokokat. Így a birtok nélküliek állattartási és erdőhasználati lehetőségei a minimumra csökkentek. Ez a tényező is hozzájárult az elvándorláshoz. Egyed Ákos szerint a problémára felügyelő székely értelmiségiek megpróbálták mozgósítani a magyar közvéleményt és felkelteni a kormányzat figyelmét. A Darányi Ignác földművelési miniszter vezetésével megindult „székely akció” azonban a tőkehiány és „a magyar liberális gazdaságpolitika tehetetlensége” miatt nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.¹⁹ A kivándorlásról megtudjuk továbbá, hogy az 1893 és 1913 közötti, ebből a szempontból legjobban dokumentált időszakban 196 547 személy hagyta el hivatalos okmánnyal Erdélyt. A valós szám ennél nagyobb, mivel sok volt az illegális kivándorló. A kivándorlók 90%-a a falusi lakosságból került ki, ennek nyolctizede semmilyen földbirtokkal nem rendelkezett. A magyar kivándorlók elsődleges úti célja Amerika volt, de jelentős az óromániai elvándorlás is. Ez utóbbi esetben sok volt az időszakos elvándorlás. Az összefoglalásban egy másik érdekes statisztikai adatot is olvashatunk: magyar részről 1899 és 1913 között az embervesztés évente átlagosan 2395 fő. A veszteség azonban ennél jóval nagyobb, mivel ez a jelenség már az 1880-as évek elejétől érezhető volt.²⁰

Bán Péter,²¹ Gergely András,²² Bertényi Iván–Gyapay Gábor,²³ Fónagy Zoltán,²⁴ Romsics Ignác²⁵ munkái, a Glatz Ferenc szerkesztésében megjelent monumentális történelmi összefoglalás,²⁶ valamint Kristó Gyuláék könyve²⁷ sem említi az arányosítást. Néprajzi összefoglaló művekben, lexikonokban nem²⁸ vagy csak közvetve találunk adatokat.²⁹

Az arányosításról tehát csak egy összefoglaló műben beszélnek, a kivándorlást pedig általában meglehetősen röviden írják le.³⁰ Vonatkozik ez Balás Gábor egyébként kitűnő könyvére is.³¹ Összegzésül elmondhatjuk, hogy mindegyik összefoglalás megemlíti azokat a

negatívumokat, amelyek jellemzőek a kezozgazdasági struktúrájára (pl. a nagybirtok nyomasztó túlsúlya stb.), mindezeket azonban gyakran a pozitívumok fényében találja (pl. a vasúthálózat fejlődik, a búza piacképessége ugrásszerűen nő, amely növekvő termelést indukál), másrészt nem magyarázza azokat a társadalmi és morális helyzeteket, döntéseket, melyek ezekhez a problémákhoz vezetnek. Közös jellemzőjük továbbá, hogy a tanulmányok nem vonnak le semmiféle következtetést a későbbi történésekre vonatkozóan.³²

Az arányosításról és a székely kivándorlásról szóló egyéb források összefoglalása

■ Bartalis Ágost írásában Csíkménaság gazdasági állapotát taglalja. A birtokok zöme 20 holdon aluli, minőségét nézve IV–V. osztályú föld, de ez is túl magas besorolás.³³ A termőterület szegényes, kopár ott is, ahol a „kataszteren” rétvan jelölve, a 958 ha erdő is csak papíron létezik, a valóságban „összerombolt állapotban” van, az állatállomány pedig rossz minőségű.³⁴ A hagyományos földművelés és állattenyésztés nem fejlődik, a lakosságot a nagy közgazdasági átalakulás készületlenül találja. Általános hanyatlás indul el, ezért a lapok tele vannak panasszal. Ennek ellenére 1867 után sem foglalkozik velük a kormány. Ezzel szemben a nemzetiségi vidékeket mindenféle kedvezményekkel árasztják el.³⁵ Ebben a helyzetben az aránytalanul magas adók (községi pótagó, az erdőrendezési, erdőőrzési és birtokrendezési adók, az iskolai pótagó, az útagó, az egyházi kepe), valamint a közmunkák,³⁶ melyek így összesen az elmúlt 15 év alatt 50%-kal nőttek,³⁷ odáig hatottak, hogy a 488 házat és bennük 225 magyart számláló faluból³⁸ 1900 tele és 1901 tavasza között 23 család teljesen eladósodott. Ezek vagyonát elárverezték, amiért is a családok egy része Romániába költözött.³⁹ Arányosan számítva a koldusbotra

jutott családok száma nagyon nagy. A helyzetet súlyosbította, hogy más családok egyes birtokrészeit is elárverezték, és hogy rajtuk kívül is sokan kölcsönt vettek fel.⁴⁰ Az arányosítást részletesebben taglalja a szerző, és összefüggésbe hozza az elvándorlással. A közös erdőt és a legelőt a lakosság zöme „megfelelő jogosultság nélkül” használja, s ők a törvény szerint egyenként arányosan csak 2, maximum 10 holdra jogosultak. De mivel a pótdó és az arányosítási költség magas, szükségük van a pénzre. Ezért eladják a részüket, és így elvágják az őket az otthonukhoz kapcsoló kötelékeket. Romániába mennek a megélhetésért, de nincs meg az időközben elárverezett birtokuk, ami régen még hazahozta őket. Hiszen az arányosítás előtt is eljártak Romániába, de akkor még az ott szerzett pénzből és a közőshöz való jogosultságból talpra tudtak állni. További probléma, hogy az arányosítással járó magas költségek, a hosszadalmas eljárás és a késői végrehajtás egyfajta „időközi rablógazdálkodáshoz” vezetett a közös erdőkön és legelőkön.⁴¹ Természetesen az így bajba jutott székelyek olcsón adták el részüket „lelketlen kufároknak”. A szerző szerint rövidesen nagy zsidó fakereskedő cégek jelentek meg, 200–300 hold nagyságú erdőket vásároltak fel, és ezeket a területeket a királyi törvényszékkel a maguk részére kiszakították.⁴² A tagosítás is sok bajt okozott, hiszen sokan – joggal – attól féltek, hogy rosszabb tagot kapnak, mint amilyet elvettek tőlük. Emellett a tagosítással járó túl magas költségeket is ők viselték.⁴³ A kivándorlás ennek ellenére és a hírveréssel ellentétben nem tömeges, mégis súlyos a veszteség – írja Bartalis.

Bözödi György leírása alapján pontos képet kaphatunk a birtokrendezési törvények előtti és a megváltozott állapotokról is. A leírás szerint minden székely község „tízesekre” van felosztva, és ezek a „tízesek” birtokolják a községekhez közel fekvő, tilalmas erdősegekként meghatározott részeket. Az adott „részből” csak azok részesülhetnek, akik az adott „tízeseben” laknak. Hiába van pl. az „altízesei” lakos-

nak birtoka a „középtízeseben”, ő nem jogosult a fent említett „részek” használatára. A jogosságot tehát a lakás szabályozta. A „tízesei” javakat arányosítva azonban az új törvény megbontja ezt a rendet, az ott nem lakó idegenek is jogosultak lesznek, ha belsőséget tudnak szerezni. Márpedig tudnak, hiszen az örökösödési rendet 1854-ben eltörölték. Leírja továbbá, hogy „Székelyföldön azon közbirtok, amely az ún. ingyenhasználat tárgyát képezi, úgy 1848 előtt, mint azután mostanáig, minden községi bennlakó által szabadon használtatott, tekintet nélkül társadalmi állására”.⁴⁴ Egy későbbi írásában Bözödi tágabb összefüggésbe helyezi a székely birtokviszonyok megváltoztatására tett törvényi lépéseket. Hogy megérthessük a közbirtok felosztásának lényegét, a múltba kell visszatekintnünk – írja. A székely közösségekben az erdő, a legelő, de régebben a szántóföld is közös volt a falvakban. Ezeket nyílánként osztották újra, sorshúzással, egyenlően a lakosok között. „A társadalmi osztályok egymás fölötti elhatalmasodásával az egyenlő osztozkodás is megszűnt, a székely-jobbágy rendszer törvényesítése után már társadalmi rang szerint osztják a földeket.”⁴⁵ Ez volt Bözödi szerint az első „arányosítás”. A második akkor történt, amikor az 1562-es lázadás után elvették a magánbirtokokat a székelyektől, valamint a községi közös földekből is jelentős területeket adományoztak a fejedelmek. A közös erdőket szabad volt irtani, és ezek az irtványok magántulajdonná váltak. Ez az irtásos foglalás a harmadik arányosítás.⁴⁶ 1848-ban a köztulajdon felosztásánál a részesedés kulcsa a régi házhelyek száma és nagysága volt. Ekkor már senki nem tiltakozhatott, hiszen maga a székelység vezető rétege érdekelt volt az egyenlőtlen felosztásban, és ezt már tulajdonképpen több évszázados gyakorlat szentesítette. Így történt, hogy a köznép belenyugodott az 1871-es arányosításba, amely kiforgatta vagyonából, és nagyrészt földönfutóvá tette. A birtokrészhez való „arányítást” több, a szegényebb rétegek számára hátrányos jelenség kísérte, írja Bözödi. Az

egyik a közbirtokosság intézményének kikényszerítése. A törvény előírja ugyanis, hogy száz holdnál kisebb birtokkal rendelkezők csak közösen birtokolhatnak az érintett területekből.⁴⁷ „Ehhez járul az újonnan alakított magánbankok lelkiismeretlen kizsákmányolása, a népelkeveset törődő századvégi liberális politikai társadalom számtalan bűne, úgyhogy rövid néhány évtized alatt a székely kisgazda társadalom kipusztult és eltűnt. A szó szoros értelmében tűnt el: kivándorolt Székelyföldről... Ugyanakkor az Albina román bank céltudatos népi politikát folytat, és a románság rendszeresen vásárolja össze a dobra került székely birtokokat. Magát Csík megyét is betáblázzák az Albinánál szinte jelképesen.”⁴⁸ Böződi leírja a kivándorlás irányát és méreteit is. Eszerint 1880-tól 1900-ig 55 000 székely vándorol ki román területre, ebből 51 856 végleg ott maradt. A valóságban a szám ennél sokkal magasabb lehetett. Az egyik legmegdöbbentőbb adata ezután következik Böződinek: „A kivándorlás nemhogy agasztotta volna az illetékeseket, hanem megnyugvással vették, mert az volt a hivatalosan is kifejezett véleményük, hogy csak az izgága és haszontalan rétegtől szabadulnak meg...”⁴⁹ Hogy ennek mi áll a háttérben? Böződi szerint az 1867-es kiegyezéskor nagy áldozatot követeltek a székely néptől: mondjon le minden kiváltságáról és ősi intézményéről. Ezzel egy példát mutat, melyhez hasonlóan a századok egyetemének politikai hatóságát, mely állam volt az államban, megszüntetni kívánták.⁵⁰

Meg kell említenünk, hogy az itt felvázolt képet módosítják T. Nagy Imrének az 1895-ös gazdakongresszuson elhangzott felszólalásában olvasható adatok. Ő túlzásnak tartja a kivándorlásról szóló híreket. Kijelenti, hogy a Székelyföldön nem nagy a népsűrűség, az ott élő napszamosok, cselédek az országos átlaghoz képest jól fizetettek, olyannyira, hogy 1894-ben idénymunkások jelentek meg Háromszéken. A székelyeknek nincs tehát okuk az elvándorlásra, csupán idény-

munkára járnak Romániába.⁵¹ Az „igazi elvándorlás” idejét az 1850–60-as évekre teszi. Állításainak helytálló voltát némileg megkérdőjelezi az a mód, ahogy a népsűrűséget számítja, hiszen Székelyföld nagy része, a hegyes vidékek szinte teljesen lakhatatlanok, így ezek a területek bátran figyelmen kívül hagyhatók lettek volna. A lakható területen lévő falvak túlnépesedéséről viszont jelentős, fentebb már taglalt irodalom szól. Érdekes, hogy néhol ő is maga ellen beszél, hiszen elismeri, hogy a kisiparosok kivándorolnak Romániába, és ott letelepednek, a kint élő görög katolikus székelyek oláh papok befolyása alá kerülnek, és hogy a kisbirtokos osztály az elmaradt birtokviszonyok miatt kénytelen lesz elvándorolni. Mindezeket azonban jövőbeli gondnak véli.⁵² Úgy vélem, hogy a felszólalás éppen a két nagy kivándorlási hullám közötti „konszolidáltabb” időszakra vonatkozik, a T. Nagy Imre által felsorakoztatott tényeket ennek fényében kell értékelni. Mindezt alátámasztja az is, hogy 1925-ben már ő is másképpen látja a dolgokat.⁵³

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a forrásértékű tanulmányok, iratok jelentős száma mutatja: valóban nehéz gazdasági helyzetbe kerültek a székelyek az arányosítási és az azt megelőző törvények hatására. A kortárs szerzők nagy része megállapítja, hogy mindez első számú okozója volt a székely társadalom utolsó (?) nagy változásának és a közel százezer embert érintő székely kivándorlásnak. Tudjuk, hogy ugyanakkor a meglehetősen nagy kiterjedésű belső-erdélyi területeken (Mezőség, Szilágyság és Kalotaszeg) már a magyarság kisebbségbe került. Tudjuk azt is, hogy mindezt látta a magyar politikum, hiszen ennek okán történtek telepítések is, azonban ezek jelentéktelenek voltak, különösen az akkori és az azt megelőző népmozgások fényében. Kérdés, hogy a nemzetállam kialakítására, illetve megtartására törekvő és ekkor még meglehetősen konzervatív politikát folytató európai államok közül miért éppen a magyaroknak kellett egy sajáto-

san „liberális” kisebbségi és gazdasági politikát folytatni.

Epilógus

■ A tárgyalt probléma két vonatkozásában is aktuális:

I. A trianoni döntés és az új román fennhatóság nem zárta le az erdélyi magyarok kivándorlásának problémáját, sőt inkább tovább gerjesztette azt. Gazdasági, szociális, emberjogi, kisebbségügyi problémák miatti kivándorlás nemcsak a Kárpát-medencei magyarságot, de számos más európai és Európán kívüli nemzetet érint.

II. Ugyanígy aktuális probléma, hogy a rövid távú haszonra számító „erdőbirtokosok” politikai kapcsolataikat felhasználva „kiélik” az erdőket. Mindez persze nemcsak az erdőkre, hanem mindenféle természeti erőforrásra igaz, amelyből hasznot lehet húzni.

Tanulmányommal igyekeztem azt a mostanság újból előtérbe kerülő vélekedést alátámasztani, mely szerint a politikai döntések miatt fellépő társadalmi egyenlőtlenségek, igazságtalanságok előbb-utóbb kihatnak az ember életterére, közvetlen és tágabb (társadalmi és természeti) környezetére is.

■ JEGYZETEK

1. Andrásfalvy Bertalan: Hagyomány és környezet. In: Andrásfalvy Bertalan–Domokos Mária–Nagy Ilona (szerk.): Az idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára. I–III. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2004. III. 117–138.
2. Andrásfalvy Bertalan: i.m. 131–132.
3. Andrásfalvy Bertalan: i.m. 132–133.
4. Andrásfalvy Bertalan: i.m. 133–134.
5. Szekfű Gyula: Rövid magyar történet 1606–1939. Osiris Kiadó, Bp., 2002. 429.
6. Szekfű Gyula: i.m. 430–431.
7. Szekfű Gyula: i.m. 431.
8. Szekfű Gyula: i.m. 432.
9. Szekfű szerint a búzaárkrízis a nemzetiségeket kevésbé érintette, hiszen ők zömmel a hegyvidékeken éltek, ahol a fejlődésnek induló gyárpar is beindul. Szekfű Gyula: i.m. 434
10. Szekfű Gyula: i.m. 437.
11. Szekfű Gyula: i.m. 432–433.
12. Szekfű Gyula: i.m. 437.
13. Szekfű Gyula: i.m. 434.
14. Egyed Ákos: A gazdaság helyzete a XIX. század első felében. In: Somai József (szerk.): Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából (XIX–XX. sz.). 37–52. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kvár, 2001. 38.
15. Egyed Ákos: i.m. 47.
16. Egyed Ákos: i.m. 49.
17. Egyed Ákos: i.m. 47.
18. Egyed Ákos: i.m. 50.
19. Egyed Ákos: Az erdélyi magyarság történetéből. 1790–1914. Erdélyi Tudományos Füzetek 243. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2003. 10.
20. Egyed Ákos: i.m. 2003. 11.
21. Bán Péter (szerk.): Magyar történelmi fogalomtár, I–II. Gondolat Kiadó, Bp., 1989.
22. Gergely András: Magyarország története. In: Kósa László (szerk.): A magyarságtudomány kézikönyve. Akadémiai Kiadó, Bp., 1991. 165–349.
23. Bertényi Iván–Gyapay Gábor: Magyarország rövid története. Maecenas Könyvkiadó, Bp., 1992.
24. Fónagy Zoltán: A dualizmus kora. 1867–1914. In: Tóth István György (szerk.): Millenniumi magyar történet. Osiris Kiadó, Bp., 2001. 425–473.
25. Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. 3. javított és bővített kiadás. Osiris Kiadó, Bp., 2003.
26. Glatz Ferenc (szerk.): A magyarok krónikája. Officina Nova, Bp., 1995.
27. Kristó Gyula–Barta János–Gergely Jenő: Magyarország története. Előidőktől 2000-ig. Pannónia Kiadó, Bp., 2002.
28. Ortutay Gyula (szerk.): Magyar néprajzi lexikon. I. Akadémiai Kiadó, Bp., 1987.
29. Balassa Iván: A szomszédos országok magyarjainak néprajza. Planétás Kiadó, Bp., 2003. (Az 1989-es kiadás átdolgozott változata) 299.; Kósa László: Székelyek. Szócikk. In: Ortutay Gyula (szerk.): Magyar néprajzi Lexikon. IV. Akadémiai Kiadó, Bp., 1987. 590–593.; Kósa László: Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920). (3. kiadás) Planétás Kiadó, Bp., 1998. 313.
30. Különösen szembetűnő ez, ha összevetjük más történelmi esemény leírásának hosszúságával, mint pl. a labdarúgás kezdetei. – vö. Glatz Ferenc (szerk.): i.m. 1902, vagy az antiszemita vonatkozása miatt elhíresült tiszsaeszlári ügy. Vö. Glatz Ferenc (szerk.): i.m. 467.; Romsics Ignác: i.m. 77.

31. Balás Gábor: Székelyek nyomában. Panoráma Kiadó, Bp., 1984.
32. Itt említhetjük például a trianoni békét, amely többek között éppen a magyar népesség arányának alacsony voltára hivatkozva húzott új határokat.
33. Bartalis Ágost: Segítsünk a székelyeken. Csík-Menaság székelyei. Bp., 1901. 7.
34. Bartalis Ágost: i.m. 10.
35. Bartalis Ágost: i.m. 7.
36. Bartalis Ágost: i.m. 7.
37. Bartalis Ágost: i.m. 18.
38. Bartalis Ágost: i.m. 10.
39. Bartalis Ágost: i.m. 14.
40. Bartalis Ágost: i.m. 14, 15.
41. Bartalis Ágost: i.m. 18.
42. Bartalis Ágost: i.m. 19.
43. Bartalis Ágost: i.m. 20.
44. Böződi György: Székely bánja. Tizenhét erdélyi fiatal író kiadása. Tipografia Gloria Cluj, (2. kiadás) Kvár, 1938. 350.
45. Böződi György: Székelyek. A nép élettörténete. Vázlat. Bolyai Akadémia, a Társadalmi Turul Szövetség Kiadása, Bp., 1943. 86.
46. Böződi György: i.m. 1943. 86.
47. Böződi György: i.m. 1943. 87.
48. Böződi György: i.m. 1943. 88.
49. Böződi György: i.m. 1943. 89.
50. Böződi György: i.m. 1943. 85.
51. T. Nagy Imre: Székely kivándorlás. (Különlenyomat az 1895. évi III. Országos Gazdakongresszus kiadványaiból.) Pátria Irodalmi Vállalat Könyvnyomdája, Bp., 1896. 5–8.
52. T. Nagy Imre: i.m. 9–13.
53. T. Nagy Imre: Cirkálások szeredai emlékeimből. In: Emlékezés régi csíkiakról. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996. (Első kiadás: 1925).

